

ՀԱՆԵԼՈՒԿԻ ԺԱՆՐԸ ՀԱՅՍՄԱՎՈՒՐԸ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ ժանր, գրիչ, հեղինակ, հանելուկ, ներսես Շնորհալի, Հայսմավուրք, վարք, գանձ, կաֆա:

Հանելուկը բանահյուսական ծագում ունեցող գրական տեսակ է, որը որպես **գրատեսակ (գրական ժանր)** հայ միջնադարյան գրականություն է ներմուծել **Ներսես Շնորհալին XII դարում**: Այն, ինչպես հայտնի է, այլաբանական իմաստ ունեցող մի քանի տողից բաղկացած ստեղծագործություն է, որն իր մեջ ունի հարցում՝ հաճախ սկսվում է «էն ինչն է ինչը», «էն ինչն ա որ» բառերով, շնայած այս արտահայտությունների բացակայության դեպքում էլ ինքնին հասկանալի է, որ հանելուկի բովանդակությունն ակնկալում է պատասխան¹, ինչը գտնելու համար ընթերցողից պահանջվում է ուժեղ տրամաբանություն և սուր միտք, հետևաբար հանելուկների հեղինակները փորձել են հնարավորինս թաքցնել այն՝ կա՛մ չեն գրել, կա՛մ գրել են ծածկագրերով, այլալեզու և այլն, որպեսզի ընթերցողին ստիպեն մտածել: Ինչպես նկատել է Սարգիս Հարությունյանը, «հանելուկ» բառի հիմքում ընկած է «հանել» բայը, որով և մեկնաբանել է հանելուկի բովանդակային, թեմատիկ նշանակությունը. «Որ հանելուկ բառը «հանել» բայից է ծագում, աներկբայելի է: «Հաննեմ» նշանակում է «ի ներքուստ արտաքս, կամ ի խորոց ի վեր ձգել, արտաքսել, ի բաց տանել, ի դուրս տալ»: Այսպիսով անուղղակի կերպով մեկնվում է նաև հանելուկի իմաստը, որ նշանակում է մի բան ի ներքուստ վեր հանել, խոր թաքնված ներքին իմաստի բացահայտում, վերհանում կամ գուշակում»²:

V-XVIII դարերի հանելուկագիր հեղինակներ են Դավիթ Քերթոզը, Անանիա Շիրակացին, Ներսես Շնորհալին, Հովհաննես Երզնկացին, Հովհաննես Ծործորեցին, Տիրատուր վարդապետը, Գրիգոր Խլաթեցին և այլք:

Հանելուկները, ըստ իրենց ծագման, բաժանվում են երկու խմբի՝ **ժողովրդական-բանահյուսական**, որոնցում իշխել են աշխարհիկ կյանքին վերաբերող

1 Ա. Դյուլիանյան, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, 2008, էջ 70:

2 Ս. Հարությունյան, Հայ ժողովրդական հանելուկներ, Երևան, 1960, էջ 8-9:

թեմաները, և **անհատական-գրավոր**, որոնցում զգալի են եղել հոգևոր թեմաները: Ի տարբերություն ժողովրդական-բանահյուսական հանելուկների, որոնք ծնվել են շատ վաղ ժամանակներում, անհատականների ծնունդը կապված է V դարի սկզբների, այսինքն՝ գեղարվեստական գրականության, մասնավորապես՝ գրավոր բանաստեղծության սկզբնավորման հետ. անհատական հանելուկները պահպանել են ժողովրդական հանելուկների հիմնական առանձնահատկությունները³: ժողովրդական հանելուկները փոխանցվել և մեզ են հասել բերնեբերան, անհատականները՝ ձեռագիր մատյանների միջոցով, ընդ որում՝ ոչ միայն **ժողովածու** կոչվող տարբեր ձեռագրերի, այլև **Հայսմավուրֆ ժողովածուներ**⁴ միջոցով: «Հայսմավուրք ժողովածուն Հայ եկեղեցու ծիսական գրքերից մեկն է: Այն պարունակում է տարվա յուրաքանչյուր օրը նահատակված կամ ննջած սրբերի համառոտ վկայաբանություններն ու վարքերը, ինչպես նաև տերունական տոների մասին հոգվածներ, և նախատեսված է եկեղեցում, ժամերգություններից առաջ կամ հետո, համաձայն տեղական սովորության, ամենօրյա ընթերցումների համար»⁵: Հայսմավուրքները, ինչպես միջնադարյան այլ ժողովածուները, անցել են զարգացման և ձևավորման երկար ուղի՝ այդ ընթացքում կրելով զանազան բովանդակային և կառուցվածքային փոփոխություններ. արդյունքում առաջացել են ժողովածուի տարբեր խմբագրություններ: Առավել հայտնի են Հայսմավուրք ժողովածուի հետևյալ խմբագրությունները, որոնք կոչվում են հենց խմբագիրների անունով.

ա. Տեր-Իսրայելի

բ. Կիրակոս Արևելցու

³ Ա. Շ. Մնացականյան, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ (V-XVIII դդ.)*, Երևան 1980, էջ 5-14:

⁴ «Հայսմավուրֆ» գրաբար անվանումը բառացի թարգմանությամբ նշանակում է «այսօր» կամ ավելի հիշտ՝ «այս օրը» «այս օրերի մեջ» հիշատակվող տոների գիրք: Միջազգային ժողովածուի հայկական անունը ծագել է հիմնական տոնի ազդարարումից հետո նույն օրը հիշատակվող այլ տոների նշումից. «Տօն է առափերյն Բարդուղիմէոսի», նշում է ժողովածուն որոշակի օրվա համար, դրանից հետո ավելացնելով՝ «Յայսմ ատուր՝ Սպիտիդոնի», այսինքն՝ օրվա հիմնական տոնը Բարդուղիմէոս առաքյալինն է, բայց այդ օրը տոնվում է նաև Սպիտիդոն վկայինը: Կամ թէ՛ «Տօն է ննջման Յովհաննոս առափերյն և աւետարանչին», այս ավելացվում՝ «Յայսմ ատուր վկայութիւն... լուսատուրչին մերոյ Հովիտիմեայ կուսի»: Մի երրորդ օրինակ՝ «Յունիս Փ. և մարգաց Դ. – Վկայութիւն սրբոյն Բարբաշմենայ եպիսկոպոսին պարսից:

Յայսմ ատուր աղախնոյն Աստուծոյ Պեղիգեայ...

Յայսմ ատուր յիշատակ է սուրբ ճգնատրին Վարդիկ հօրն, որ ի Մեծ Հայք» և այլն:

Ահա այս կրկնվող **յայսմ ատուր**՝ բառակապակցությունից էլ ծագել է ժողովածուի **Յայսմավուրֆ** անունը, որ, մեր կարծիքով, ծայր է առնում Տեր-Իսրայելի անվան հետ կապվող խմբագրությունից». տե՛ս **Մայիս Ավդալբեգյան**, *Յայսմավուրք ժողովածուները և նրանց պատմագրական արժեքը*, Երևան, 1982, էջ 9:

⁵ Համաբարբառ Յայսմավուրֆ, Ա., Յունուար (նախածերենցյան 7 խմբագրությունների), աշխ. Եզնիկ արհեսպետական Պետրոսյանի, Ս. Էջմիածին, 2008, էջ 5:

գ. Գրիգոր Անավարզեցի կաթողիկոսի
դ. Գրիգոր Ծերենց իլաթեցի նահատակի⁶:

Ուշագրավ է հատկապես Գրիգոր Ծերենց իլաթեցու⁷ խմբագրությունը, որտեղ խմբագիրը աշխատել է ժողովածուն դարձնել առավել ժողովրդական. ներմուծել է զանազան իրական պատմություններ, ոչ հայսմավուրքային և բանահյուսական նյութեր, ավելացրել զանազան ժամանակակիցների, ինչպես նաև պատմական անձնավորությունների վարքեր ու վկայաբանություններ՝ դարձնելով այն իսկական պատմական սկզբնաղբյուր հայ ժողովրդի համար: «Եթե մինչև իլաթեցին Հայսմավուրքի մեջ վկայություններ կարող էին մուծել միայն նշանավոր վարդապետները՝ հատուկ հանձնարարությամբ և սահմանափակ ծավալով, ապա իլաթեցուց հետո այդ կարող էր անել յուրաքանչյուր գրիչ, եթե նա ականատես կամ ականջալուր էր եղել որևէ նոր վկայության: Օրինակ, 1536 թ. Գաբրիել գրիչը Ձեյթունում իր ընդօրինակած Հայսմավուրքի հիշատակարանում գրում է. «Գրեցաւ ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ՝ որ ասի Ծերենց՝ եւ այլ աւելի քան զնորայն, զի շատ նոր վկայք աստ գրեցան՝ և հարստացաւ գիրքս այս, քան զնորայն»⁸:

Առաձնացնելով Հայսմավուրք ժողովածուները, որոնցում կան հանելուկներ, նկատեցինք, որ այդ բոլոր Հայսմավուրքները **Ծերենցի** խմբագրությամբ են⁹ (սակայն չենք կարող բացառել, որ հնարավոր է լինեն նաև Հայսմավուրքի

6 Եզնիկ եպս. Պետրոսյան, «Նախածերենցյան հայսմավուրքային խմբագրությունները», էջմիածին, 2005, հունվար, էջ 52-61: Յայսմավուրք Տէր Իսրայելի, աշխ. Ե. արք. Պետրոսյան, Ա. (Յունուար), Ս. էջմիածին, 2008, առաջաբան, էջ 5-31:

7 Գրիգոր Ծերենց իլաթեցին հայ միջնադարյան մշակույթի նշանավոր գործիչներից է, ապրել և ստեղծագործել է XIV դարի վերջերին, XV դարի սկզբներին (1349-1425 թթ.): Իլաթեցին ծնվել է Բզնունյաց գավառի իլաթ քաղաքում, Ծերենց է կոչվել հոր անունով՝ որդի Ծերի: Նա առաջին հերթին եղել է պատմիչ, որը գրել է Հայոց պատմությունը հարց ու պատասխանի ձևով՝ ցավով մեզ չի հասել, խմբագրել է Հայսմավուրք, Տոնական, Գանձարան ժողովածուները՝ հարստացնելով բազմաթիվ վարժ-վկայաբանություններով, տաղերով, զանգերով, կաֆաներով և այլն: Այս մասին ավելի մանրամասն տես Ա. Մաթևոսյան, Ս. Մարաբյան, Գրիգոր Ծերենց իլաթեցի, Երևան, 2000, էջ 3-39:

8 Ս. Մարաբյան, «Գրիգոր իլաթեցու պատմագրական երկերը», ՊԲՀ, 1977, N 2, էջ 132-133:

9 1. ՄՄ 1503 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Գասպար երեց, 1633 թ., տեղ՝ Նոր Զուղա, 1 համետրով:
2. ՄՄ 1504 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Մարտիրոս դպիր, Ժէ. դ., տեղ՝ անհայտ, 2 համետրով:
3. ՄՄ 1506 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Հովանես երեց, Ժէ. դ., տեղ՝ անհայտ, 1 համետրով:
4. ՄՄ 1507 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Ազարիա երեց, Ժէ. դ., տեղ՝ անհայտ, 6 համետրով:
5. ՄՄ 1512 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Գրիգոր Երևանցի, 1687-1689 թթ., տեղ՝ էջմիածին-Նորագավիթ, 2 համետրով:
6. ՄՄ 1513 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Երեմիա երեց և Խաչատուր ֆիյ, 1697-1706 թթ., տեղ՝ Կարս, 2 համետրով:
7. ՄՄ 1517 - Խմբ.՝ Ծերենց, գրիչ՝ Հովհաննես դպիր, ԺԶ.- Ժէ. դդ., տեղ՝ անհայտ, 7 համետրով:

մյուս խմբագրություններում), իսկ հանելուկները՝ **Ներսես Շնորհալու** հեղինակությամբ¹⁰: Մեր կարծիքով, Հայսմավուրքներում հանելուկներ գրելու այս ավանդույթը չի եկել Մերենց խմբագրից, որովհետև հակառակ դեպքում, հանելուկներ կհանդիպեինք նրա խմբագրության բոլոր օրինակներում (ինչպես օրինակ՝ Մերենցի խմբագրության բոլոր Գանձարաններում կան կաՖաներ¹¹), կամ Հայսմավուրքի հրատարակիչները ուշադրություն կդարձնեին այս հանգամանքին. այսպես օրինակ՝ ՄՄ հ^մ 1511 Հայսմավուրքը Մերենցի խմբագրության է, բայց այստեղ հանելուկներ չկան, ինչը վկայում է այն մասին, որ այդ հանելուկները ներմուծել է մի որևէ գիրչ (Մերենցի խմբագրած Հայսմավուրքներում գրիչները կարող էին ազատ ներմուծումներ անել¹²), որից հետո տարբեր գրիչներ շարունակել են ավանդույթը, իսկ թե ով եղել այդ առաջին գրիչը, կարելի է պարզել հանելուկներ պարունակող բոլոր Հայսմավուրք ժողովածուները ուսումնասիրելուց հետո, և չի բացառվում, որ որևէ ձեռագրի հիշատակարանում գրիչը բացահայտի, բացատրի լուսանցքներում հանելուկներ գրելու իր նպատակը, կամ որևէ տեղեկություն հայտնի այդ մասին:

Այսպես, ՄՄ հ^մ 1504 ձեռագիր Հայսմավուրքում կա տարբեր վարքերի վերջում Մարտիրոս գրչի ձեռքով գրված երկու հանելուկ: Առաջինը եփրեմ Ասորու¹³ վարքից հետո է («Վարք եւ յիշատակ սրբոյն եփրեմի Խորին Ասորոյն»), և իհարկե հանելուկի պատասխանը «եփրեմ» է.

Վայրի քօշիկ մի կայր **Բարձուկ**,

8. ՄՄ 4563 – Խմբ.՝ Մերենց, գրիչ՝ Եղիազար, ժՁ. դ., տեղ՝ անհայտ, 3 հանելուկ:

¹⁰ **Ներսես Շնորհալին**, հանելուկը դարձնելով գրական ժանր, առաջին անգամ մշակում է գրավոր հանելուկի բանաստեղծական կայուն ձև՝ ուրվանկանի նույնահանգ ֆոնայկը (մինչ այդ՝ անկայուն տներով, անհանգ ոտանավորներ էին): Հանելուկի բանաստեղծական այս ձևը պահպանվել է մինչև XVIII դ. և օրինակ է եղել գրեթե բոլոր հանելուկագիր հեղինակների համար. տե՛ս Ա. Շ. Մնացականյան, *Հայ միջնադարյան հանելուկներ (V- XVIII դդ.)*, էջ 69:

¹¹ Նկատի ունենք մեր ուսումնասիրած ձեռագրերը՝ ՄՄ 2672, ՄՄ 3780, ՄՄ 4200, ՄՄ 7507, ՄՄ 7508, ՄՄ 7509 և այլն:

¹² Իհարկե, այնպիսի նյութեր, որոնք վարձ-վկայաբանություններ են կամ այս կամ այն չափով կապված են դրանց հետ:

¹³ Եփրեմ Ասորին ծնվել է հավանաբար IV դարի սկզբներին, Մծքին ֆաղափի մոտ: Նա Սուրբ Հակոբ Մծքնա Հայրապետի աշակերտն էր, Բրիտանոյա ասորի գրող, աստվածաբան, եղել է ընդհանրական եկեղեցու՝ այդ թվում Հայ առաքելական եկեղեցու սուրբ: Հայրենակիցները նրան կոչել են Ասորիի մարգարե, իսկ Հայսմավուրքում հիշատակվել է «Քնար Ս. Հոգույն», «Արեգակ ասորոց», «Սին եկեղեցայ» անվանումներով. կյանքի և գործունեության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Հակոբ Քյուսեյան, *Եկեղեցու հայրեր, վարդապետներ (IV-VIII դդ.)*, Երևան, 2020, էջ 80-81: Մ. վրդ. Ազեբեան, *Կրակատար վարք եւ վկայաբանութիւն սրբոց*, հ. ժ., Վենետիկ, 1814, 394-419: Հոգևոր ընթերցումներ Գ., Ս. Եփրեմ Խորի Ասորի, *Խրատներ*, Մ. էջմիածին, 2007, էջ 5-42: “Ефрем Сирин”, *Православная энциклопедия*, էլ. կայք <https://www.pravenc.ru/text/376984.html>:

Անուշահոտ և սպրբկուկ,
 Ի յԱսորիս եղև նա տունկ
 Բաներ ասաց շատ մի [դիպուկ]¹⁴ (տե՛ս նկ. 1):

նկ. 1. ՄՄ 1504, 271ա

Հայմավուրքի վարքում եփրեմ Ասորու արտաքինը այսպես է նկարագրված՝ «էր սուրբն եփրեմ թրխամորթ քարձ եւ ալեւոր. ծաղր երես եւ լի շնորհօքն Աստուծոյ»¹⁵, իսկ վարքի հենց սկզբում ասվում է, որ սուրբ հայրը և ճշմարտության վարդապետը, աբբա եփրեմ Խորին Ասորին Ամիր քաղաքից էր (թ. 269բ): Բառերի այս նմանությունն էլ միայն հուշում է, որ հեղինակը ծանոթ է եղել վարքին: Մարտիրոս գրիչը՝ հանելուկը գրելով վարքի ավարտին, փորձել է ցույց տալ ընթերցողին, թե ինչպես է ընկալել այդ սրբի կերպարը՝ հանելուկի հեղինակը՝ ներսես Շնորհալին, և հանելուկի միջոցով նրա ընկալումը ընթերցողի համար դարձրել է ավելի մատչելի, և գուցե գեղարվեստական առումով ավելի մանրամասն:

Ձեռագրի հաջորդ հանելուկը գրված է Մելքիսեդեկի¹⁶ վարքից հետո («Յիշատակ նախնոյն Մելքիսեդեկի քահանային»), որը այլաբանորեն և դիպուկ

¹⁴ ՄՄ 1504, 271ա:

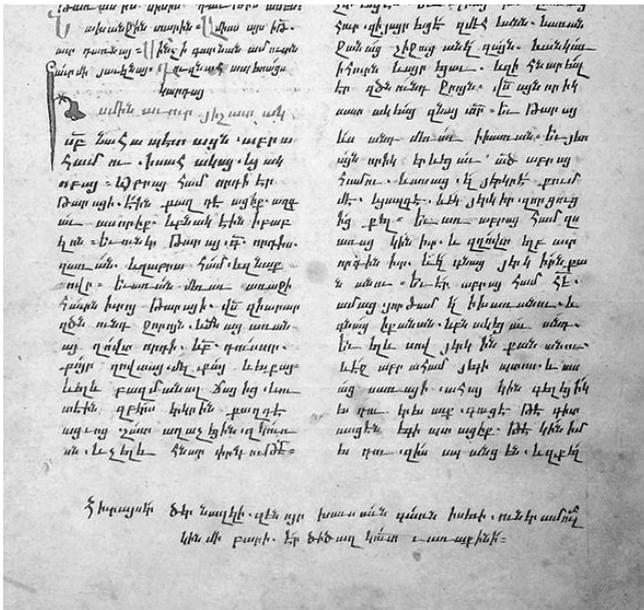
¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Մելքիսեդեկը (Սաղեմի/Երուսաղեմի թագավոր, որը հենց Մելքիսեդեկ անվան երայտեմն նշանակությունն է) եղել է հին Կապադոնի վեժ քահանայապետ, առաջնորդ, մարգարե

ձևով նկարագրում է Մելքիսեդեկին.

Կայր թագաւոր մի աղքատիկ,
'ի էր քահանայ խիստ սպըրկիկ,
Ծնօղս շունէ 'ւ ոչ մէկ ոքիկ,
Լեառն կենայր մերկ ու բոկիկ¹⁷:

Իսկ ա՛հա, ՄՄ հ^մր 1507 ձեռագրում՝ «Նախանջին տարին ամիսս այս Իժ. արքառնայ, մինչ ի գարնանամուտն արք մի յաւելնա, դու զնահապետացս կարդայ.

Նկ. 2. ՄՄ 1507, 276ա

Ի սմին աւուր յիշատակ սուրբ նահապետացն՝ Աբրահամու, Իսահակայ եւ Յակոբայ» խորագրով նյութի ստորին լուսանցքում Ազարիա գրիչը գրել է ճնորհալու հանելուկներից մեկը, որը Աբրահամ նահապետի մասին է.

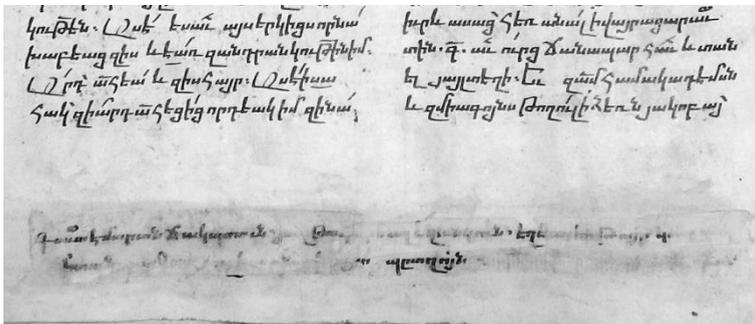
Հիւրայսէր ծեր նազելի,
Ձենոյր խաւսան գառն ի սեռի,
Ունէր ամուկ կին մի բարի,
էր ծիծաղկուտ 'ւ առաքինի¹⁸ (տէս նկ. 2):

Ձեռագրի մյուս էջերի լուսանցքներում գրված հանելուկներն էլ, համապատասխանաբար, նվիրված են Իսահակին (թ. 277բ) և Հակոբին (թ. 278ա, 279ա), Հովսեփին (թ. 280բ), Մելքիսեդեկին (թ. 326ա):

Ինչպես արդեն վերը նշեցինք, ձեռագրական այս երևույթը հանդիպում ենք նաև ծերենցյան այլ Հայսմավուրքներում¹⁹, սակայն ուշագրավ են հատկապես ՄՄ հ^մր 1517 Հայսմավուրքի ստորին լուսանցքներում գրված հանելուկները՝

(Մնունդ՝ Ժ. 18, Գիրք Սաղմուսաց Դարփ՝ ձԹ. 4, Առ եբրայեցիս Թուրք՝ Ե. 6, 10, Զ. 20, Է. 1, 10, 11, 15, 17):
¹⁷ ՄՄ 1504, 373բ:
¹⁸ ՄՄ 1507, 276ա:
¹⁹ ՄՄ 1503, 410բ, ՄՄ 1506, 288բ, ՄՄ 1512, 277բ, 287ա, ՄՄ 1513, 214ա, 282բ, ՄՄ 4563, 291ա-94ա:

կրկին Շնորհալու հեղինակությանը, որոնց մի մասը փորձել են թղթով ծածկել՝ գուցե ավելորդ համարելով²⁰ (նկ. 3):

Նկ. 3. ՄՄ 1517, 245բ

Այս Հայսմավուրքներում **օրյեկտիվն** (էպիկական-պատմողականը) ու **գեղարվեստականը** (այլաբանականը) հանդես են եկել **միաժամանակ**, բայց ոչ միաձույլ. վարքի հիմքում հիմնականում օրյեկտիվն է, որովհետև վարք-վկայաբանությունները (սրբախոսություններ, հագիողրաֆիա) առանձին-ինքնուրույն ժանրեր են, հետագայում պատմագրությունից առանձնացած քրիստոնեական գրականության հնագույն տեսակներից՝ այլ կերպ ասած, պատմագրական հուշարձաններ, պատմական ստեղծագործություններ, որոնք այս կամ այն նշանավոր անձի, քրիստոնեական գործչի, եկեղեցու հայրերի և սրբերի կենսագրություններ և կյանքի հետաքրքիր պատմություններ են, և հատկապես այն պատմություններն են, որոնք նրանց դարձրել են վարքի կամ վկայաբանության հերոս²¹: Վարքերը և վկայաբանությունները այս առումով պատմագրական ժանրի մի մասնիկն են կազմում²²: Իսկ **գեղարվեստականը** հանելուկն է, որն ունի բանահյուսական ծագում, և դիպուկ բնորոշումներով վերհանում է կերպարը:

Այսպես, տարբեր վայրերում, տարբեր գրիչների ձեռքով գրված Հայսմավուրքների լուսանցքներում կամ վարքերին կից հանդիպող հանելուկները պատահականության արդյունք և պատահական նշումներ չեն: Գրիչները նպատակ

²⁰ ՄՄ 1517, 212ա, 245ա-6ա, 247ա, 290բ:

²¹ Մ. Ավդաբեգյան, Հայ գեղարվեստական արձակի սկզբնավորումը (V դար), Երևան, 1971, էջ 56-58:

²² «Վկայաբանական և վարձագրական ժանրերի սկզբնավորման և նրանց անհետացման շրջանների միջև դիտվում է մի ընդհանրություն՝ այդ երկու շրջաններում էլ նշված ժանրերը հանդես են գալիս ոչ իրենց «մաքուր» տեսքով, այլ միախառնված են պատմական, վիպական արձակին»։ տե՛ս **Քնարիկ Տեր-Գալթյան**, «Վկայաբանություն և վարձ», Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր, Երևան, 1984, էջ 89:

են ունեցել ցույց տալ երկու **ժանրերի զուգադրումը**, միևնույն կերպարի (երկուսի գլխավոր հերոսն էլ նույն սուրբն է) գրական-գեղարվեստական ընկալումը՝ տարբեր ժանրերի միջոցով, որոնք ոչ միայն չեն ձուլվում, այլև փոխներթափանցման փորձ անգամ չեն կատարում: Մինչդեռ նույնը չենք կարող ասել ծերենցյան խմբագրության Գանձարան ժողովածուներում զուգորդված երկու ժանրերի՝ **գանձի և կաֆայի** մասին: Հայտնի է, որ Գրիգոր Մերենց Խլաթեցին ոչ միայն հարստացրել է այդ ժողովածուները բազմաթիվ գանձերով, տաղերով, մեղեդիներով և հորդորակներով²³, այլև Գանձարան է ներմուծել իր կաֆաները²⁴՝ գրելով հենց իր գանձերից առաջ²⁵: Գանձարանում գրված կաֆաները, ի տարբերություն հանելուկների, կարծես ձուլվել են գանձի հետ՝ կազմելով գանձի և Գանձարանի մի մասը, իհարկե պահպանելով ժանրային գլխավոր առանձնահատկությունները²⁶, ինչպես օրինակ՝ «**Գանձ Յովհանու գլխատման**» խորագրով գանձից առաջ.

Գանձս ասէ զկաֆայս

Գանձս գրեցայ ես պիտանի

Բոտեալ բանիւ ասորժելի,

Ի Գրիգորէ գարշ աղտելի,

²³ Ա. Մաթևոսյան, Ս. Մարաբյան, Գրիգոր Մերենց Խլաթեցի, էջ 4:

²⁴ **Գանձ Առաջօրաց ուրբաթին Նինովացոցն.**

Գանձ եմ աղվոր, թէ ձայն ունիս,

Բոտեալ բանիւ ասա՛ դու զիս

Ի Յունանու Մեծի տանիս,

Գրիգոր Մերենցն երգեաց ըզգիս:

Ո՛վ իմաստուն պատուող տանիս

Բամիս գոչեա՛ զիս յատենիս

Ի յուրբաթու առատիս

Էրգեաց ձայնի ժողովրդիս», տե՛ս ՄՄ 2672, 59բ:

Կամ.

« Գանձ աղոմացից երկրորդ կիրակեփն

Գանձս գրեցայ ես պիտանի,

Բամեալ բանիւ ուրախալի,

Ի Գրիգորէ՛ գարշ ես աղտելի,

Գըրեալ երկրորդ կիրակեփի,

Որ ի յատուս փառասնորդի,

Բամից պահոց փխտոնէփ,

Ի յիսնակիս աղոմացի,

Երկրորդ ատու կիրակեփ». տե՛ս ՄՄ 7507, 63ա:

²⁵ Հազվադեպ հանդիպում են նաև էջերի լուսանցքներում:

²⁶ Կաֆաները բնորոշվել են իբրև «գեղարվեստական արձակ ներմուծված հատուկ երգեր՝ հիմնականում 15 վանկանի նույնանանգ բանատողերով և փայլակային-ուրծնյակային ավարտուն բովանդակությամբ, որոնք արտահայտում են ամենաբազմազան իմաստներ»։ տե՛ս՝ **Հասմիկ Սիմոնյան**, *Հայ միջնադարյան կաֆաներ (X-XVI դդ.)*, Երևան, 1975, էջ 37:

Գրեալ սրբոյն Կարապետի,
Որդոյն սուրբ Զաքարիայի,
Բամից Փրկչին մըկրտողի,
Ի տասն եւ յեաւթն յոբելին[ի]
է եւ տասին թիւ աւելին (1418)
Քանըս գրեցաւ այս գովելի,
Այն Յովհաննու Կարապետին,
Նախամեծար սրբոց դասին²⁷:

Այսպիսով, Հայսմավուրք ժողովածուներում՝ մի կողմից **արձակ** և **պատմական-վիպական** (վարք-վիպայաբանություններ), մյուս կողմից **չափածո** – **այլաբանական** (հանելուկներ) ժանրերի զուգադրումը բացառիկ ձեռագրական երևույթ է, միջնադարյան ձեռագրական մշակույթի յուրօրինակ պատկեր, երբ երկու ժանր, ինչպես վերը նշեցինք, ձեռագրում հանդես են գալիս միաժամանակ, բայց ոչ միաձուլյալ. հանելուկները՝ գրվելով Հայսմավուրքի համապատասխան էջերի լուսանցքներում կամ որևէ վարքից հետո, ունենալով գրական-գեղարվեստական արժեք, երբեք վարքի մաս չեն կազմել, ոչ էլ Հայսմավուրք ժողովածուի մաս են եղել, այլ մի տեսակ թարմացրել են ընթերցանությունը, այն ավելի գրավիչ դարձրել:

OVSANNA KHACHATRYAN

**THE GENRE OF RIDDLE IN YAYSMAWURK՝
 (SYNTAXARION) COLLECTIONS**

Keywords: Genre, scribe, author, riddle, Nersēs Shnorhali, *Yaysmawurk՝*, hagiography, *gandz* (litany), kafa.

The riddle is a genre of folklore origin introduced into medieval Armenian literature in the 12th century by Nersēs Shnorhali. Riddles have also reached us in *Yaysmawurk՝* collections. All those *Synaxaria* that we have singled out were revised by Grigor Tserents՝ Khlat՝etsi՝s (1349-1425), and the author of all the riddles is Nersēs Shnorhali.

We suppose that those riddles were first introduced into the collection by a

²⁷ ՄՄ 4200, 252ա:

scribe, and later on different scribes continued the tradition. The purpose was to enliven the narrative and make it more attractive by combining the two genres.

Thus, a unique form of medieval manuscript culture was created, when two genres (lives and riddles) appear side by side, though not jointly..

ՕՎՏԱՆՆԱ ԽԱՇԱՏՐՅԱՆ

ՋԱՆՐ ԶԱԳԱԴՔԻ Վ ՏԻՆԱԿՏԱՐԻՅԱԽ

Ключевые слова: Жанр, писец, автор, загадка, Нерсес Шнорхали, Аймавурк (Синаксарий), житие, гандз (песнь), кафа.

Загадка – жанр фольклорного происхождения, который Нерсес Шнорали ввел в средневековую армянскую литературу в XII веке. Загадки дошли до нас, в частности, в составе Айсмавурков (Синаксариев). Все выделенные нами Айсмавурки относятся к редакции Григора Церенца Хлатеци (1349-1425), а автором всех загадок является Нерсес Шнорали.

Мы полагаем, что эти загадки ввел в Айсмавурки некий писец, после чего разные писцы продолжили традицию. Задача писца – сочетанием двух жанров оживить повествование, сделать его более привлекательным.

Таким образом, был создан уникальный вид средневековой рукописной культуры, когда два жанра (жития и загадки) выступают в рукописях одновременно, но не слитно.